

Waltarista turhia tärkeilemättä tai teoretisoimatta

■ JUHANI SIPILÄ

Panu Rajala: *Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset.* Helsinki: WSOY, 2008.

Teosten, painosten ja käännösten kuninkaan, Mika Waltarin, syntymästä tuli viime vuonna kuluneeksi sata vuotta. Juhlavuoden komistukseksi ilmestyi Panu Rajalan kirjoittama kirjailijaelämäkerta. Teologiasta peräisin oleva otsikko tarkoittaa ihmisen ja Jumalan yhteyttä, jota Rajalan mukaan Waltari mystikkona tavoitteli kiihkeämmin kuin mitään muuta. Nimi viittaa myös kirjailijan ja lukijoitten väliseen salattuun yhteyteen, joka selittää Waltarin sammumattoman suosion, samoin kuin siihen ”perimmältään mystiseen yhteyteen”, joka jännittyy Waltarin elämän ja hänen teostensa välille. Näitä yhteyksiä Rajala sanoo kertomukseensa selvittävänsä.

Niin kuin hyvin tiedetään, kaikkivaltias, kaikkietävä ja kaukaa viisas valintaraati jätti *Unio Mystican* vaille Tieto-Finlandia-ehdokkuutta, mistä sydämisti paitsi palkintodiktattori Veikko Sonninen myös Rajala itse, joka löysi *Aamulehden* haastattelussa tapaukselle yhteyden mihinkäs muuhun kuin Waltariin: ”Tässä toistuu Waltarin kohtalo omana aikanaan. *Sinuhe egyptiläinenkään* ei saanut valtionpalkintoa.” Rajala ei ainakaan syylisty liialliseen vaatimattomuuteen.

Mutta miten kohuttu, kiitetty ja muilla tavoin palkittu Rajalan *opus magnum* sitten rakentuu ja millaisesta tietokirjasta siinä on kyse?

Hautajaisista hautajaisiin

Rajala aloittaa Mika Waltarin elämäntarinan tämän isän hautajaisista vuonna 1914 ja päättää sen kirjailijan omiin hautajaisiin 1979 ilman juhlallisia loppuhuipennuksia tai yhteenvetoja kohdehenkilön elämäntyöstä ja jälkimaineesta. Toiteutus on tyylikäs ja toimiva: aloitus vie suoraan nuoren Waltarin elämän merkittävämpään käännekohtaan ja lopetus puolestaan siihen pisteeseen, jossa kirjailija ei enää itse ole läsnä – paitsi hyvän ystävän, Rauni Luoman, näyssä: ”Mika saapui kappelin ovelle kurkistamaan, viipyi hetken, pudisti päättään ja poistui.”

Aloitus painottaa toisaalta kirjailijan varhaista isättömäksi jäämistä, toisaalta 32-vuotiaana kuolleen isän henkistä ja hengellistä perintöä. Se korostaa myös isän tavatonta toimeliaisuutta. Toimi Waltari ehti tehdä varsinaisen työnsä ohessa toistakymmentä kirjaa: ”Tulieluinen pappi, opettaja ja kirjailija sananmukaisesti tappoi itsensä työllä.” Sama vaara uhkaa välillä myös poikaa, jonka työtahti on vähintään samaa luokkaa. Isä ei jää elämään kirjailijan mielessä esikuvana tai sankarina, mutta isän varjo ei silti koskaan väisty – historiallisten romaanien sankarit järjestään etsivät tietämättään kadonnutta, usein ylhäissyntyistä isäänsä, Rajala kirjoittaa.

Hautajaiskuvauksen jälkeen vanhempien ja heidän sukujensa vaiheet kerrataan takaumina. Näissä jaksoissa tulee monipuolisesti esiin Waltarin uskonnollinen tausta, samoin isän ja sedän into kristilliseen ja sosiaaliseen auttamistyöhön, ennen kaikkea vankien ja merimiesten parissa. Tähän lähetystyöhön kytkeytyy myös

Waltarin ensimmäinen teos, *Jumalaa paossa*, jonka hän kirjoitti Merimieslähetyksen tilauksesta 17-vuotiaana koulupoikana. Hän kertoo kirjoittaneensa romaanin viitenä iltana, kaikkiaan 16 tunnissa. Sen jälkeen hän lepuutti valmistaa käsikirjoitusta pari viikkoa ennen kuin luovutti sen arvostelulautakunnalle antaen näin ymmärtää sen olevan moniviikkoisen, väsymättömän uutteruuden tulos.

Esikoisromaanin historia kertoo paljon tulevan kirjailijan älykyydestä, nopeudesta ja kirjallisesista lahjakkuudesta. Se kertoo myös kirjailijan taidosta ottaa tarjottu rooli, tehdä tilauksesta melkeinpä mitä vain uskonnollisesta ja poliittisesta propagandasta, historiallisiin romaaneihin, elokuvakäsikirjoituksiin ja Kieku ja Kaiku -riimityksiin. Lajista ja tyylistä toiseen siirtyminen oli hänelle helppoa ja nopeaa. Pian *Jumalaa paossa* -kirja sai vastapainokseen *Lauluja Saatanalle*, tosin salanimellä kirjoitettuna.

Alituinen etsintä ja ailahtelut epäilysten ja uskonnollisten haltioitumisten välillä jatkuivat läpi elämän. Joskus oltiin Jumalaan paossa, toisinaan taas aivan valtakunnan salaisuuden äärellä. Elämäkerta ei peittele sitä seikkaa, että Waltarin henkinen tasapaino ei kaikin ajoin ollut aivan vakaa. Rajala kertoo hypomaanisista periodeista ja insuliinikuureista, joilla kiihtymystiloja hoidettiin. Ajoittainen runsas alkoholinkulutus saattoi sekin olla syy psyykkisille heilahteluille tai sitten sen seuraus, loiventavaa itsehoitoa. Ehkä kiihkeä työtahti, unettomuuskauDET ja yllättävät irtiotot olivat kaksisuuntaisen mielialahäiriön oireita; Waltari saattoi häipyä yllättäen kesken perheloman Pariisista

ja löytyä myöhemmin Madridista harhailemasta. Kovin tarkkaan Rajala ei Waltarin vaivoja selosta, joten diagnoosi jää arvailujen varaan.

Painopiste romaaneissa ja draamoissa

Unio Mystican tarina jakaantuu 15 päälukuun, joita pääosin jäsentävät tunnetut merkkiteokset tai teoskokonaisuudet. Tarina etenee tasaisesti, joskin kirjailijan palava nuoruus lohkaisee sivumäärästä selvästi enemmän kuin muut elämänvaiheet.

Massiivinen tuotanto, joka ei kuitenkaan enää 60-luvun puolivälin jälkeen karttunut, on varmasti vaatinut Waltarilta niin paljon työtunteja, että muuhun kuin kirjoittamiseen ei olisi luullut liikenevän lainkaan aikaa – olkoonkin, että Waltarin nopeus oli omaa luokkaansa. *Sinuhén* käsikirjoitustakin syntyi keskimäärin 15 liuskan päivävuhtia, parhaimpana päivänä liuskoja kertyi 27.

Mutta muutakin elämä näyttää olleen, ja se on kiinnostanut Rajalaa aivan erityisesti. Esimerkiksi kirjailijan ihastuksista, rakkauksista, romansseista ja seksisuhteista riittää tarinaa runsaasti verrattuna siihen, miten vähälle jäävät kuvaukset Waltarin suhteesta muihin kirjailijoihin, esimerkiksi sotien jälkeen aloittaneisiin modernisteihin, Tuomas Anhavaan ja kumppaneihin, tai muihin pitkän proosan tekijöihin, kuten Väinö Linnaan. Maininnat ovat vähäisiä ja tiedot ylimalkaisia. Tulenkantaja-ajoista Rajala kirjoittaa hieman laajemmin, mutta yllättävän vähän kirjallisuudentutkijaa on kiinnostanut Waltarin merkitys kirjallisuushistoriallisesti. Olihan Waltarin teoksilla aivan kes-

keinen osa suomalaisen modernismin synnyssä. Tästä esimerkiksi Pertti Karkama kirjoittaa *Kirjallisuus ja nykyaika* -tutkimuksessaan (1994), mutta Rajala ei näytä tuntevan teosta.

Tuotanto esitellään melko luontevasti elämänvaiheiden lomassa. Koska tuotanto on niin valtava (pelkästään romaaneja on 38) ja lajityyppejä niin monia, Rajala joutuu välillä hyppimään, soutamaan ja huopaamaan, jotta pääkertomus – elämän ja teosten välinen yhteys – ei pirstaloituisi liiaksi.

Rajala esittelee ja analysoi Waltarin proosaa varsin laveasti, usein muiden tulkintoihin – erityisesti Markku Envallin *Suuri illusionisti* -tutkimukseen (1994) – tukeutuen, monesti päivälehtikriitikkojen lausunnoista vauhtia hakien.

Myös näytelmät ja elokuvakäsikirjoitukset ovat laajasti esillä. Näytelmien ensi-illoista, kritiikeistä ja esityskerroista on liiallistakin tarinointia, samoin Waltarin näyttelijäystävistä ja elämästä töölöläisissä kulttuuripiireissä. Teosten tulkintoja hallitsevat yhteyksien etsiminen kirjailijan omaan elämään (palava rakastuminen, uusi ihastus, pettymys) ja ajankohdan tapahtumiin (sota, sodanuhka, Euroopan kahtiajako). Lajikonventiot ja tekstienväliset yhteydet jäävät vähälle huomiolle.

Isolla pensselillä

Teosten liittäminen kirjailijan elämänvaiheisiin on Rajalan mukaan ”tunnetusti monimutkainen tehtävä, jota vakava kirjallisuudentutkimus on mieluiten kaihtanut”. Hän kuitenkin ilmoittautuu rohkeasti tähän tehtävään vaikka jättääkin määrittelemättä, mitä hän ”vakavalla kirjallisuudentutkimuksel-

la” tarkoittaa. Lähestymiskulmista ja menetelmistä Rajala kuitenkin puhuu ja luonnehtii samalla oman lähestymistapansa: ”Päätin yksinkertaisesti kertoa Mika Waltarin elämästä ja sen synnyttämästä suunnattomasta tuotannosta turhia tärkeilemättä ja teoretisoimatta.” Irtiotto tiedeyhteisön pelisäännöistä näyttäytyy vapauttavana: ”Kuinka helpottavaa olikaan seurustella kohteensa kanssa vailla tieteen mittatuomareiden asettamia askelmerkkejä.”

Kun nämä lähtökohdat on saatanaoissa avoimesti ilmaistu, ei teokselta tietenkään kannata vaatia liikoja esimerkiksi lähteiden käytön ja dokumentoinnin suhteen. Viitteet ja huomautukset kytkeytyvät koko sivuun, ei yksittäiseen virkkeeseen, ei edes yksittäiseen kappaleeseen. On sitten lukijan asia päätellä, mikä on Rajalan omaa, mikä taas on peräisin tutkimuksesta, kirjeestä, haastattelusta, lehtikirjoituksesta tai vain ”tiedonannosta”.

Kuvaa kirjailijasta ja tämän teoksista maalataan laajoin vedoin, isolla pensselillä johtoaajatuksena se, että ”Waltarin teokset sisältävät paljon hänen omaa elämäänsä, riveillä ja rivien välissä”. Tämä jää tietenkin uskon asiaksi, Rajalan oman esiyymmärryksen varaan.

Kuvaavaa Rajalan helpottuneelle seurustelulle kohteensa kanssa on tulkintojen suurpiirteisyys. Hän esimerkiksi vertaa Waltarin *Mies ja haave* -romaanin loppua Linnan *Pohjantähti*-trilogian loppuun ja tulee samalla väittäneeksi, että Koskelan Elinalla on romaanin lopussa ”tyhjiin raukeamisen tunne, elämänpettymys kaiken jälkeen”. Todellisuudessa tämä tunne vaivaa Elinan veljeä, Kivi-

vuoren Jannea, ei Elinaa, joka on muistoissaan tietenkin hieman surumielinen mutta sanoo Jannelle: ”Minä olen oppinut oleen sovinnossa Jumalani kanssa. ...tuolla lähellä tiedetään paremmin.” Jannen elämänpettymyksen kertoja ilmaisee suoraan.

Sympaattinen kuva suositusta kirjailijasta

Tekeekö Rajala oikeutta painosten ja käännösten mestarille? Mielestäni tekee, vaikka painopisteistä ja teosten tulkinnoista – tulkin-taperusteistakin – voidaan olla eri mieltä, paljonkin. Rajala kirjoittaa vetävästi, väliin hauskastikin, ja Waltarin elämästä ja ajattelusta syntyy mielenkiintoinen ja eloisaa kuva. Kirjailija näyttäytyy sympaattisena, ahkerana, ammattitaitoisena ja psyykkisesti hieman hauraana hahmona. Kirjailijan valtava tuotantokin tulee henkilökuvan ohessa esitellyksi varsin kattavasti, olkoonkin, että sitä puoliväkin pyritään koko ajan suhteuttamaan kirjailijan elämään.

Unio Mystica on selvästi ilmaistut lähtökohdat huomioon ottaen kelpo tietokirja. Sen pääkohde-ryhmä lienee suuri Waltari-fanien joukko, joka varmasti jaksaa lukea nämä reilut 800 sivua saatuaan hyvää harjoitusta Waltarin tiiliskivien parissa. Akateemiselle tutkimukselle sen anti on vähäisempi juuri esitystavan suurpiirteisyyden vuoksi.

Ansaitseeko paksuista romaaneistaan tunnettu kirjailija paksun elämäkerran? Kustantajan mielestä kyllä, koska teos olisi saatu mah-tumaan pienempäänkin formaattiin vaikka vain parempilaatuista paperia käyttämällä. Vaakakupissa lienee painanut enemmän näyttä-

vä ulkokuori kuin kätevä käyttöliit-tymä. *Unio Mystica* näyttää hienolta hyllyssä ja sohvapöydällä mutta on hankalalukuinen kokonsa ja painonsa takia. Antti Tuuria mukaillen: kirjan lukemisessa kaipa-a jo vinssiä tai väkipyörää. Hieno kansipaperi hyvine kuvineen hä-mää: tekstiin upotetuista valoku-vista osa on postimerkin kokoisia ja painojäljeltään tuskin sanoma-lehtikuvia kummempia.

Rajalan kuvauksen perusteella voi otaksua Waltarin itsensä kui-tanteen tämänkaltaisen paisutte-lun huvittuneesti hymähtämällä. Muistomerkikseenkin hän toivoi Kauppatorille kunnollista pisuaa-ria, joka olisi omistettu Mika Wal-tarin muistolle.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja yli-opistonlehtori Suomen kielen ja koti-maisen kirjallisuuden laitoksella Hel-singin yliopistossa.